

Dr. Szemesi Sándor¹:

Teghze Gyula tanainak időtállósága a XXI. századi nemzetközi jogban

Bevezető gondolatok

A magyar országgyűlés kilencvenkét évvel ezelőtt, az 1912. évi XXXVI. törvényekben rendelkezett „a debreczeni és a pozsonyi magyar királyi tudományegyetem felállításáról”. A képzés ténylegesen 1914-ben indult meg, meglehetősen szerény körülmények között, a Református Kollégium épületében.² A kor szokásának megfelelően az egyetemet évente, a karok meghatározott sorrendjében választott Rector Magnificus irányította, aki egyszemélyben volt felelős az Egyetem oktató- és kutató munkájáért, valamint az intézmény fejlesztéséért. A debreceni Állam- és Jogtudományi Kar oktatói közül a Kar működésének 1949-ben történt felfüggesztéséig kilenc jogász professzor viselhette ezt a megtisztelő címet, közte egyetlen nemzetközi jogász professzorként Teghze Gyula.

Teghze Gyula 1867. április 13-án született Szatmárnémetiben. Középiskoláit szülővárosában, valamint Budapesten, Eperjesen, Prágában és Debrecenben végezte. Érettségit a debreceni Református Kollégiumban tett 1885-ben. Jogi tanulmányait a budapesti, bécsi, párizsi, londoni, lipcsei és berlini egyetemeken végezte, majd mint végzett joghallgató állami ösztöndíjjal a müncheni egyetemen fél évet töltött. Tudományos-oktatói karrierje 1895. február 1-jén kezdődött, amikor is a kecskeméti református jogakadémia tanárává nevezték ki. Kezdetben a jogbölcselet mellett büntetőjogot és bölcséleti erkölcsant adott elő. 1910. január 1-től a debreceni jogakadémia nyilvános rendes tanáráként folytatta pályafutását, mint a jogbölcselet és nemzetközi jog tanszék vezetője. Teghze tudományos publikációiban az 1910-es évek közepére a nemzetközi jogi tárgyú írások kerültek túlsúlyba, jóllehet a jogbölcselet művelésétől sem távolodott el teljesen.

Magától értetődő módon a Debreceni Magyar Királyi Tudományegyetem szervezése során őt kérték fel a jogbölcselet és nemzetközi jog tanszék vezetésére, melyet elfogadott, és 1914. augusztus 28-án a tanszék nyilvános rendes tanárává nevezték ki. Az 1918-19-es tanévben a Kar dékánja, az 1922-23-as tanévben pedig az ekkor már magyar királyi Tisza István Tudományegyetem nevet viselő intézmény Rector Magnificusi tisztségét is betöltötte. Második dékáni megbízására az 1930-31-es tanévben került sor. Hetvenévesen, 1937-ben vonult nyugalomba, melyet követően Budapestre költözött, ahol is 1939. november 12-én hunyt el.

¹ Egyetemi tanársegéd, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Nemzetközi Jogi Tanszék

² A debreceni egyetem történetéről bővebben lásd: Varga Zoltán: A debreceni Tudományegyetem története I. 1914-1944. (Debrecen, 1967.)

Teghze Gyula első nyomtatásban megjelent nemzetközi jogi műve az 1916-ban Debrecenben kiadott A háború és a nemzetközi jog címet viselő írása volt.³ Az 1920-as évek elején több tanulmányt is szentelt a trianoni békeszerződésnek⁴, majd miután részt vett a hágai Académie de Droit International nyári tanfolyamán, 1925-ben a nemzetközi jog anyagát tankönyvbe foglalta⁵. 1930-ban jelentette meg az addigi magyar nemzetközi jogi tankönyvirodalom talán leghatalmasabb termékét, a mintegy 740 oldal terjedelmű Nemzetközi jog⁶ c. tankönyvét, melyet e tanulmányban alaposabb elemzésnek is alá kívánunk vetni, immáron a nemzetközi jogról szóló mai ismereteink fényében. 1931-ben Nemzetközi bírászkodás⁷, 1932-ben pedig A munka nemzeti és nemzetközi védelme s ez utóbbinak organizációja címmel⁸ jelentetett meg tanulmányt.⁹

A nemzetközi jog alanyai Teghze Gyula megközelítésében

Teghze Gyulánál a nemzetközi jog „az államok egymásközötti s felségjogaikra, közérdeket érdeklő eljárásukra vonatkozó viszonyaiknak szabályozása”¹⁰. Ha megvizsgáljuk ezt a kiindulási definíciót, láthatjuk, hogy az a kör, melyre a nemzetközi jogi szabályozás vonatkozik, alapjában véve az államokat jelenti, azok nemzetközi kapcsolatai képezik a nemzetközi jog tárgyát. Azonban Teghze maga is említést tesz ún. másodlagos, korlátolt jogképességű jogalanyokról: mindenekelőtt a Nemzetek Szövetségéről, az államkapcsolatok tagállamairól, a dominiumokról és gyarmatokról, egyes „Nemzetközi Bizottságokról”, a felkelőkről s végül az egyénről¹¹.

Teghze megítélése szerint a Nemzetek Szövetsége az államszövetség egy sajátos fajtája, s „így ennek nemzetközi jogalanyiságát kétségbe sem vonhatjuk”¹². A Nemzetek Szövetségén túlmenően is elfogadja azonban a nemzetközi szervezetek jogalanyiságát, az alábbi indokolás alapján. Miként az állami életben törvényhozással, végrehajtással és bírászkodással, valamint e működéseket teljesítő szervekkel találkozhatunk, hasonlóképpen a nemzetek közötti közösségben is felbukkannak ilyen szervek, melyeket azonban az egyes államok megbízottjaként kell kezelnünk. Eszerint törvényhozó (pontosabban szabályalkotó) funkciót látnak el a kongresszusok és konferenciák, igazgatási funkciót látnak el a nemzetközi bizottságok és nemzetközi közigazgatási egyesületek (uniók), a bírászkodást pedig önálló nemzetközi bíróságok végzik. Teghze Gyula nem használta még a mára már meghonosodott „nemzetközi szervezetek” műszót, azonban, ha nem is nyíltan, de hallgatólagosan különbséget tett (a mai hibás, de bevett szóhasználatkal élve) kormányközi (governmental), és nem-

³ Teghze Gyula: A háború és a nemzetközi jog (Debrecen, 1916.)

⁴ Alkalmi beszéd a trianoni békével kapcsolatban (A debreceni magyar királyi Tudományegyetem évkönyve és almanachja, 1921-22., 9-27. o.), Világbéketörekvések (Debrecen, 1923.)

⁵ Nemzetközi jog (Debrecen, 1925.)

⁶ Nemzetközi jog (Debrecen, 1930.)

⁷ Nemzetközi bírászkodás (Kecskemét, 1931.)

⁸ A munka nemzeti és nemzetközi védelme s ez utóbbinak organizációja (Debrecen, 1932.)

⁹ Teghze Gyula jogbölcseleti munkásságáról bővebben lásd pl.: Szentpéteri Kun Béla: Dr. Teghze Gyula a debreceni m. kir. Tisza István tudományegyetem 1922. évi rektor magnifikusa (Debreceni Képes Kalendárium, 1922.), Kenyeres Ágnes (szerk.): Magyar Életrajzi Lexikon (Budapest, 1969.) 830. o., P. Szabó Béla – Madai Sándor (szerk.): A Debreceni Tudományegyetem jogász rektorai (1915-1947.), a Teghze Gyuláról szóló tanulmányt írta: Szabadfalvi József.

¹⁰ Teghze i.m. 2. o.

¹¹ Teghze i.m. 157. o.

¹² Teghze i.m. 157. o.

kormányközi (non-governmental) szervezetek között, és a nemzetközi jog alanyának ő is csupán a kormányközi szervezeteket tartotta – legalábbis erre utal, hogy az általa jogalanyként említett szervek egyik differentia specificája nála, hogy azok az egyes államok megbízottjaiként jönnek létre.

A Nemzetek Szövetsége jelentőségét jól mutatja, hogy Teghze részletesen bemutatja a keletkezésének körülményeit, célját, összetételét, a tagfelvétel és kizárás kérdését, a szerveit, azok működését és hatáskörét, valamint a létesítő okirat módosítását is, összesen 37 oldalon keresztül.¹³ Ez a fajta elemző bemutatás lényegében megfelel a ma alkalmazott módszernek, példának okáért Nagy Károly professzor 1998-ban megjelent tankönyvében az Egyesült Nemzetek Szervezetét (mely számos vonatkozásban a Nemzetek Szövetsége utódának tekinthető) az alábbiak szerint mutatja be: keletkezésének körülményei, célja, a tagságra vonatkozó rendelkezések, az egyes szervek ismertetése.¹⁴

Kongresszus és konferencia alatt „az államok közös, illetve őket egyaránt érdeklő fontosabb ügyeinek tárgyalására kiküldött megbízottainak gyűlését értjük”¹⁵. Míg a kongresszuson néha uralkodók maguk vettek részt, vagy olyan magas rangú állami méltóságokat delegáltak, amelyek széleskörű felhatalmazással rendelkeztek, addig a konferenciákon a konferencia helye szerinti kormánynál megbízott szervek, diplomáciai vagy gazdasági képviselők, szakemberek vettek részt, értelemszerűen az előzőnél lényegesen szűkebb hatáskörrel rendelkezve. Jogi tekintetben azonban „mindkét összejövétel határozatai egyforma jelentőségűek.”¹⁶ A nemzetközi jog mai állása szerint, bár kétségek nélkül ma is léteznek kongresszusok és konferenciák, ezek azonban semmiképpen sem tekinthetők a nemzetközi jog alanyainak, abból a megfontolásból kiindulva, hogy ezek nem önálló, az államoktól valamilyen formában függetlenedő entitások, hanem csupán fórumok az államok közötti kapcsolattartásra.

A Teghze által használt „nemzetközi igazgatási szervek” kifejezés lényegében megfeleltethető a mai értelemben használt „nemzetközi szervezet” kifejezésnek, hiszen ebbe a kategóriába értette Teghze a nemzetközi folyambizottságokat éppúgy, mint a nemzetközi egészségügyi bizottságokat (közte a mai WHO-hoz hasonló funkciókat ellátó Nemzetközi Közegészségügyi Hivatallal), a nemzetközi pénzügyeket ellenőrző bizottságokat (melynek feladata a külföldi hitelezők érdekeinek védelme volt), illetőleg a nemzetközi közigazgatási egyesületeket (például a Nemzetközi Távközlési Egyesületet vagy az Egyetemes Posta Egyesületet) is. Fontosnak tartjuk azonban megjegyezni, hogy ebben az időben még az állami szuverenitást nem korlátozta a nemzetközi szervezetekben való leszavazás lehetősége, ezért aztán „határozathozatalhoz – kivéve az előre megjelölt csekély jelentőségű kérdéseket – egyhangúság szükséges.”¹⁷

A nemzetközi bíróságokat Teghze Gyula két csoportra osztja, és megkülönböztet egyes bíróságokat és tulajdonképpeni nemzetközi bíróságokat. A egyes bíróságok különböző államok honosaiból állnak, s államok közös megállapodása hozza létre őket, azonban „nem nemzetközi jogalanyok, tehát államok, hanem állampolgárok ... ügyeiben ítéleznek”¹⁸ Mai

¹³ Lásd: Teghze i.m. 321-357. o.

¹⁴ Lásd: Nagy Károly: Nemzetközi jog (Püski, Budapest, 1998.), 443-479. o.

¹⁵ Teghze i.m. 359. o.

¹⁶ Teghze i.m. 360. o.

¹⁷ Teghze i.m. 365. o.

¹⁸ Teghze i.m. 379. o.

értelemben véve ezek a bíróságok már nem lennének nemzetközi bíróságnak tekintendők, azon egyszerű oknál fogva, hogy a nemzetközi jog jelen állása szerint magánszemélyek egymással szemben nem állhatnak a nemzetközi jogi jogviszonyok érvényesítése során. A „tulajdonképpen nemzetközi bíróságok” közé kell értenünk a hágai 1907-es egyezmény által létrehozott Állandó Nemzetközi Választott Bíróságot, a Nemzetek Szövetsége Egyezségokmányával megalakított Állandó Nemzetközi Bíróságot, a Középamerikai Nemzetközi Választott Bíróságot és a Nemzetközi Fellebbviteli Zsákmánybíróságot (mely azonban soha nem kezdte meg működését, ugyanis a bíróságot létrehozni rendelő 1907-es hágai egyezményt az államok nem ratifikálták).

A magánszemélyek nemzetközi jogalanyiságával Teghze Gyula mindössze fél oldalon keresztül foglalkozik, áttekintve a magánszemélyek jogalanyiságával kapcsolatos addigi tanokat, és úgy foglalva állást, hogy az egyének az egyes jogokkal (s így igényérvényesítési joggal is) csupán gyakorlati szempontból bírnak, az igazi jogalanyok ekkor is tulajdonképpen az államok, amelyek csupán a bíróság előtti eljárás egyszerűsítése szempontjából ruházták fel polgáraikat nemzetközi jogi jogalanyisággal, önálló nemzetközi jogalanyoknak azonban a magánszemélyek ekkor még nem tekinthetők.¹⁹ Érdekes ugyanakkor megjegyezni, hogy maga Teghze sem zárta ki, hogy a nemzetközi jog idővel „nem jelentkezik-e egy, az államok felett elhelyezkedő universalis közösség jogaként, mely esetben az közvetlenül nemcsak államok, hanem más állambelőli alakulatok, sőt az egyesek felett gyakorolna uralmat s így ezek vele szemben, mint szerepet játszókat, szintén jogalanyokként jelentkezhetnének.”²⁰ Tulajdonképpen ez is az egyik lehetséges ideológiai háttere annak, hogy az emberi jogok vonatkozásában miért is vált mára a magánszemély a nemzetközi jog alanyává.

A nemzetközi jog forrásai

Napjainkban, ha a nemzetközi jog forrásait keressük, meglehetősen könnyű dolgunk van, hiszen közülük jónéhányat tartalmaz a hágai Nemzetközi Bíróság Statútumának 38. cikke (nem elfeledve természetesen, hogy vannak a Statútumban nem szereplő jogforrások is). Nyilvánvalóan, ez a segédeszköz még nem állhatott Teghze Gyula rendelkezésére, amikor megalkotta tankönyvét, azonban ettől függetlenül is lényegében hasonlóan határozta meg a forrásokat, mint napjainkban a Statútum. A nemzetközi jog forrásai Teghze szerint a szokás, a szerződések, a nemzetközi bíróságok ítéletei, a publicisták iratai, egyes államok törvényei és azok bíróságainak ítéletei. Ezek közül a szokás, a szerződések és a bírósági ítéletek ún. közvetlen jogforrások, vagyis „egyenesen fakad belőlük a jog”, míg a publicisták írásai, az államok törvényei és bíróságaik ítéletei közvetett jogforrások csupán, hiszen „indirecte teremtenek jogot.”²¹

Teghze szerint a szokásjog kialakulásának feltétele, hogy ne egy, hanem több állam állandó jelleggel kövesse azt – ami lényegét tekintve megfelel annak, amit ma a szokásjog létrejötté materiális feltételének vallunk. Teghze is felismerte azonban azt, hogy ez még nem elegendő, az is szükséges, hogy ezt a magatartást az államok kötelezőnek tekintsék – ami a mai értelemben vett *opinio iuris sive necessitatis* mint a szokásjog kialakulása pszichológiai feltételét jelenti.

¹⁹ Teghze i.m. 158. o.

²⁰ Teghze i.m. 158. o.

²¹ Teghze i.m. 27. o.

Teghze helyesen arra is kitér, hogy amennyiben a (mai nevén nem nevezett) pszichológiai elem hiányzik, úgy szokásjogról nem, csupán megszokásról, vagy nemzetközi udvariasságról beszélhetünk, melyeknél a kötelezettség érzése hiányzik.

A nemzetközi jog írott (ám a szokásjog mellett másodlagos) forrását jelentik az „államközi megegyezések, különösen államszerződések”. Teghzenél a nemzetközi szerződés „két vagy több államnak felségjogaikra vonatkozó, jogot biztosító, de egyszersmint köteleességet statuáló, illetve szabályként követendő elvek megállapítására, módosítására vagy megszüntetésére irányuló akaratmegegyezése.”²² A definícióból következik, hogy akkoriban nem volt szükséges feltétel az írásbeliség (amelyet a szerződések jogáról szóló 1969-es bécsi egyezmény megkövetel), az uralkodók szóban is köthettek szerződést, bár „újabbban azonban a nemzetközi szerződések a felek által mindig írásba foglaltatnak.”²³

Teghze meggyőződése szerint a nemzetközi szerződések csak az államokra vonatkoznak, az általuk követelt magatartás viszont az állami szervek, illetőleg alattvalók cselekvését várja el, melynek elengedhetetlen előfeltétele, hogy „az állam által kötött szerződések törvénybe is iktattassanak s ekként az alattvalókat is kötelezzék.”²⁴ Ez egyértelműen a nemzetközi jog és a belső jog közötti viszony dualista leírását jelenti. Teghze külön kitér arra is, hogy amennyiben az államfő megkötötte ugyan a nemzetközi szerződést, de az országgyűlés azt nem fogadná el (mely aktust mai szóhasználatunkkal élve megerősítésnek nevezünk), „az állam ugyan kifelé kötve lenne, bár közjogilag a szerződés megvalósíthatatlan lenne. Ebből azután konfliktus támadna.”²⁵ Ez egyben azt is jelenti, hogy a kor szokásának megfelelően a nemzetközi szerződések kötelező hatályának elismeréséhez mindig szükség volt ratifikációra, vagyis az aláírás önmagában soha nem jelenthette akkoriban a kötelező hatály elismerését.

Az 1930-as években még a nemzetközi szerződések érvényességének kötelező eleme volt, hogy a szerződéseket a Nemzetek Szövetsége Titkárságán beiktassák – melynek célja a még a XX. század elején is nagy népszerűségnek örvendő titkos diplomácia visszaszorítása volt. Napjainkban azonban már az ENSZ Titkárságán történő beiktatásnak „csupán” annyi a szankciója, hogy a be nem iktatott szerződésre az ENSZ szervei előtt (beleértve a hágai Nemzetközi Bíróságot is) nem lehet hivatkozni.

Teghze szerint a szokásjog a nemzetközi jog fő forrása, olyannyira, hogy a szerződések is abból nyerik kötelező erejüket. „Ennek ellenére a szerződés a szokás ellen is intézkedhet s kötelezővé válva, megszüntetheti a szokást.”²⁶ Napjainkban már egyértelmű, hogy a szokásjog és a nemzetközi szerződések a nemzetközi jog egyenrangú forrásai, és a nemzetközi szerződés csak egészen kivételes esetben (például ha valamennyi állam csatlakozott az adott szerződéshez) képes arra, hogy teljes mértékben lerontsa az adott szokásjogi szabályt – a szerződésben nem részes államokat ugyanis maga a szerződés (az ENSZ Alapokmányától eltekintve) nem köti.

A nemzetközi bíróságok ítéleteinek közvetlen jogforrási jellegét Teghze Gyula azzal indokolta, hogy ezek az ítéletek nem csupán egyes esetekre vonatkoznak, de elvi jelentőségű döntésként

²² Teghze i.m. 392. o.

²³ Teghze i.m. 401. o.

²⁴ Teghze i.m. 30. o.

²⁵ Teghze i.m. 399. o.

²⁶ Teghze i.m. 31. o.

jelentkeznek. Maga Teghze is megjegyzi ugyanakkor, hogy létezik ezzel ellentétes felfogás is, azon az elvi alapon, hogy a bíróság feladata csupán a jog szigorú alkalmazása, de új jogot nem alkothat.²⁷

Közvetett jogforrásnak minősülnek a publicisták tanításai, melyek alapján véve a szokásjogot akarják kifejteni, azt kívánják rendszerezni. Teghze szerint mindazon szabályok, amelyekben a nevesebb publicisták megegyeznek, szokás útján kötelezővé is válnak. Ugyanebbe a kategóriába sorolja Teghze a nemzetközi jog kodifikációjára vonatkozó kísérleteket is, melyek hatása csak a gyakorlatban, különösen a bírói ítéletekben lesz érezhető. A nemzetközi jog kodifikációja csupán a második világháborút követően, az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága létrejöttével gyorsult fel.

Ugyancsak közvetett jogforrásnak minősülnek az egyes államok törvényei (melyből gyakran szabály vezethető le a nemzetközi közösségre nézve), valamint a nemzeti bíróságok ítéletei (melyek kihathatnak más államok polgáira is, ezáltal nemzetközi jelentőségűvé válva), melyeket mai ismereteink szerint csupán kivételesen tekinthetünk jogforrásnak (példának okáért az ún. paralel törvények esetében, amikor két állam formálisan nem köt külön szerződést, hanem saját belső jogukban hoznak létre egy-egy egyező szövegű törvényt).

Mai ismereteink szerint viszont a nemzetközi jog forrásainak tekinthetők az ún. autonóm egyoldalú jogi aktusok, azaz a notifikáció, elismerés, lemondás, tiltakozás és ígéret²⁸, melyeket Teghze is megemlít, hangsúlyozva azonban, hogy ezek nem tekinthetők a nemzetközi jog forrásainak. Nem szerepelnek viszont Teghzenél sem a *ius cogens*ek (mely terminológia csak később alakult ki), sem pedig az általános jogelvek, jóllehet példának okáért maga Teghze Gyula is említi művében a *pacta sunt servanda* elvét.

Összegzés

Áttekintve Teghze Gyula tankönyvét, láthatjuk, hogy 1930-ban a nemzetközi jog már sok tekintetben hasonlított a mai szabályozáshoz, jóllehet több tekintetben (mint például az emberi jogok megítélésében) alapvető eltérések is voltak. Teghze Gyula, az első debreceni nemzetközi jogász professzor művének erénye, hogy nem csupán az adott jogintézmény fejlődéstörténetét és a nemzetközi jogirodalmat kísérelte meg minden alkalommal bemutatni, de, ahol a kiváló külföldi jogtudósokkal nem értett egyet, indokolta saját eltérő álláspontját is. Zárszóként Teghze Gyula tankönyvének előszavát idézzük: „...eredménynek tartanám, ha e munkámmal a nemzetközi jog ismeretének bővítésére s egyúttal a nemzetközi jog iránti érdeklődés felkeltésére hazánkban én is némileg hozzájárultam volna.”²⁹ Bízvást állíthatjuk, hogy könyve mindkét igény kielégítésére képes.

²⁷ Teghze i.m. 31. o.

²⁸ Bővebben lásd: Nagy Károly i.m. 52-54. o.

²⁹ Teghze i.m. I. o.